

CYRUS MŁODSZY, TISSAFERNES I MIASTA JOŃSKIE,
403–402 R. PRZED CHR.¹

MICHAŁ PODRAZIK

ABSTRACT (*Cyrus the Younger, Tissaphernes and the Ionian cities, 403–402 BC*): The events of the years 403–402 BC of Achaemenid Asia Minor are relatively poor illuminated by our sources. This article focuses on the events taking place mainly in the western part of the peninsula, analyzing the ongoing relations between Cyrus the Younger, Tissaphernes and the Ionian cities.

Wstęp

Wiosną 404 r.², najprawdopodobniej w marcu lub kwietniu, zmarł Wielki Król Dariusz II³, panujący w imperium Achemenidów od roku 424/423. Nowym Wielkim Królem został Arsakes⁴ (występujący w źródłach także jako Arsikas lub Arses)⁵, najstarszy syn Dariusza i królowej Parysatis, panujący jako Artakserkses II (404–359 r.). Tymczasem młodszy syn Dariusza i Parysatis, Cyrus, w przekazach nazywany młodszym (żył w latach 424/423–401), został oskarżony o próbę zamachu na życie Artakserksesa podczas odprawiania przez tego ostatniego rytuału inicjacji towarzyszącego obejmowaniu władzy królewskiej⁶. Inicjatorem oskarżenia był Tissafernes⁷. Za wstawiennictwem Parysatis Cyrus został oczyszczony z zarzutów i powrócił do Azji Mniejszej⁸, najprawdopodobniej w roku 404/403⁹. Celem niniejszego artykułu jest analiza wydarzeń przypadających na lata 403–402, angażujących przede wszystkim

¹ Autor niniejszego artykułu wyraża serdeczne podziękowania Recenzentom tekstu za wiele cennych uwag i sugestii, które pozwoliły skorygować i uzupełnić poszczególne jego fragmenty.

² Wszystkie daty w niniejszym artykule dotyczą wydarzeń przed narodzeniem Chrystusa.

³ Co do sytuowania tego wydarzenia w czasie, zob. D.S. XIII 108.1; także m.in. Andrewes 1971, 208 (pisze o wiosnie 404 r.), 214 (o czasie przed 10. kwietnia 404); Lendle 1995, 9 (o zimie 405 lub 404 r.); Briant 2002, 600 (wskazuje na okres między wrześniem 405, a kwietniem 404 r.); Kuhrt 2007a, 353 (mowa o wrześniu 405 r.); Kuhrt 2007b, 569 (widnieje rok 405, z odniesieniem do Kuhrt 2007a, 353); Olbrycht 2010, 92 (podaje rok 404); Lee 2016, 103 (koniec 405 lub początek 404 r.); Podrazik 2017, 279 (mowa o marcu/kwietniu 404 r.); Hyland 2018, 118 wraz z przyp. 127 (wskazuje na czas między końcem 405, a wiosną 404 r.); Podrazik 2018, 138, 147, 153, 157 (marzec/kwiecień 404 r.); Proc 2019, 113 (wskazuje na czas „[...] od grudnia 405/stycznia 404 roku do kwietnia 404 roku”), por. 133.

⁴ Ctes. F. 16 §57.

⁵ Zob. Proc 2019, 97–98, 109–110.

⁶ Zob. Plu. *Art.* 2.2–3.5; również Ctes. F. 16 §59; Xen. *An.* I 1.3; D.S. XIII 108.1; por. Just. *Epit.* V 11.1–4. Zob. także Podrazik 2017, 279–280; Hyland 2018, 123; Podrazik 2018, 153–161 (tam również odniesienia do dalszej literatury); szersze omówienie: Proc 2019, 133–180.

⁷ Ctes. F. 16 §59; Xen. *An.* I 1.3; por. Plu. *Art.* 3.3–4. Zob. także Podrazik 2017, 280; Hyland 2018, 123; Podrazik 2018, 158–161 wraz z przyp. 57 (tam również odniesienia do dalszej literatury); por. Proc 2019, 176.

⁸ Zob. Ctes. *Pers.* F. 16 §59; Xen. *Anab.* I 1.3; Plu. *Art.* 3.5; por. Just. *Epit.* V 11.4–5. Zob. także Podrazik 2017, 280; Hyland 2018, 123; Podrazik 2018, 159–161 (tam również odniesienia do dalszej literatury); Proc 2019, 179–180.

⁹ Zob. Andrewes 1971, 208–209, 214–215 wraz z przyp. 17; Wysocki 1996, 12; Debord 1999, 124 wraz z przyp. 72; Hyland 2008, 4–5; Podrazik 2017, 280; Podrazik 2018, 161. O lecie 403 r. piszą Olmstead 1948, 372; Schmitt 1993 – nie jest to wykluczone. Zob. również Hyland 2018, 123 wraz z przyp. 1.

Cyrusa Młodszego i Tissafernesesa, ze szczególnym uwzględnieniem ówczesnej pozycji Cyrusa w Anatolii. Opinie uczonych w tej kwestii różnią się w znacznym stopniu, co wynika z nielicznych i mało precyzyjnych danych źródłowych, jak również interpretacji wydarzeń, jakie nastąpiły niedługo po śmierci Dariusza. Skłania to do ponownego rozpatrzenia pozycji Cyrusa po śmierci ojca, a także jego późniejszych działań w zachodniej Azji Mniejszej i konfrontacji z Tissafernesem.

Pozycja Cyrusa w Anatolii po śmierci Dariusza

Zgodnie ze świadectwem Justyna Dariusz II przed śmiercią przyznał godność królewską Arsakesowi, a Cyrusowi tereny, którymi ten dotychczas władał¹⁰. Ksenofont podaje, że po objęciu tronu przez Arsakesa Cyrus został wysłany z powrotem do swego władztwa¹¹. Wedle Ktezjasza skierował się do swej satrapii¹². Plutarch w jednym miejscu powiada, że podążył ponownie ku morzu¹³, w innym zaś, że gdy tron objął Arsakes, jego młodszy brat pozostał satrapą Lidii i dowódcą terenów przy morzu¹⁴. Diodor z kolei, wspominając o działaniach Cyrusa za panowania Artakserksesa, w jednym miejscu podaje, że posiadał on władzę w satrapiach przy morzu¹⁵, w innym natomiast, że sprawował naczelne dowództwo w satrapiach przy morzu¹⁶. Wszystkie te przekazy odnoszą się niewątpliwie do obszaru Anatolii.

Wysyłając Cyrusa do Azji Mniejszej w 408 r.¹⁷, Dariusz powierzył mu władzę nad Lidia, Wielką Frygią, Kapadocją¹⁸, a najprawdopodobniej także Frygią Hellesponcką¹⁹. Tereny te zostały najpewniej zorganizowane w spójną, większą jednostkę administracyjną z Cyrusem na czele²⁰. Przywołane powyżej świadectwo Justyna mówiące o tym, że przed śmiercią Dariusz przyznał Cyrusowi tereny, które ten dotąd posiadał, wskazuje, iż decyzją ojca zachował on swe anatolijskie władztwo, którym rządził od roku 408. Powyższe relacje Ksenofonta, Ktezjasza, Plutarcha i Diodora, odnoszące się do zakresu władzy Cyrusa w Anatolii za panowania Artakserksesa, nie zaprzeczają temu. Należy wobec tego przyjąć, że podobnie jak w roku 408,

¹⁰ Just. *Epit.* V 11.1–2.

¹¹ Xen. *An.* I 1.3.

¹² Ctes. F. 16 §59.

¹³ Plu. *Art.* 3.5.

¹⁴ Plu. *Art.* 2.3.

¹⁵ D.S. XIV 12.8.

¹⁶ D.S. XIV 19.2.

¹⁷ Co do tej daty, zob. Podrazik 2018, 69–70.

¹⁸ Xen. *An.* I 9.7. Zob. także Hirsch 1985, 10–11; Ruzicka 1985, 204, 206–207; Krentz 1993 [1989], 125–126; Balcer 1993, 85–86, 87–88; Keen 1998a, 88–91; Keen 1998b, 102–103; Debord 1999, 105, 122–123; Tuplin 2004, 162; Podrazik 2015, 80–81; szersze omówienie: Podrazik 2018, 70–88.

¹⁹ Odnosnie do władzy Cyrusa nad Frygią Hellesponcką, zob. Podrazik 2015, 81; Podrazik 2018, 72–73, 80–83.

²⁰ Zob. Podrazik 2015, 80–81; Podrazik 2018, 72–74, 84–86.

również w 404/403 r., Cyrus przybywał do Azji Mniejszej jako namiestnik Lidii, Wielkiej Frygii, Kapadocji, a także najprawdopodobniej Frygii Hellesponckiej, tworzących najpewniej spójną, większą jednostkę administracyjną, z nim na czele.

Przybywając do Anatolii w 408 r., Cyrus wracał tam, dzierżąc nadaną mu przez ojca godność *karanosa*²¹ (stp. **kārana-*, gr. *κάρανος*), czyli namiestnika wysokiej rangi o szerokich kompetencjach zarówno militarnych, jak i politycznych²². W regionie, nad którym władał, *karanos* ustępował rangą jedynie Wielkiemu Królowi²³. Wedle informacji podanej przez Plutarcha Cyrus powrócił do Azji Mniejszej (404/403 r.) jako dowódca terenów przy morzu (*τῶν ἐπὶ θαλάσσης στρατηγός*)²⁴. Można z tego wnioskować, że posiadał kompetencje militarne. Zgodnie z przekazem Diodora za panowania Artakserksesa Cyrus dzierżył władzę i naczelne dowództwo w prowincjach przy morzu (*τῶν ἐπὶ θαλάττης σατραπειῶν ἡγούμενος*)²⁵, bez wątpienia anatolijskich. Informacja o naczelnym dowództwie sugeruje uprawnienia *karanosa*.

Opinie badaczy różnią się co do pozycji i prerogatyw Cyrusa w Anatolii po jego powrocie do tej części imperium. Zdaniem N.G.L. Hammonda Artakserkses „pozostawił [...] brata Cyrusa na stanowisku swego zastępcy w Azji Mniejszej”²⁶. Antony Andrewes sugeruje, że po powrocie do Azji Mniejszej młodszy syn Dariusza i Parysatis nie posiadał oficjalnej pozycji na zachodnim wybrzeżu i nie był satrapą Lidii, która to została przywrócona Tissafernesowi²⁷. David M. Lewis, odnosząc się do sugestii A. Andrewesa, uważa, że Cyrus odzyskał pełnię swej satrapiej pozycji za wyjątkiem pewnych praw do miast greckich, nabytych przez Tissafernes²⁸. W opinii M. Boyce młodszy syn Dariusza i Parysatis został odesłany do Lidii z takimi samymi uprawnieniami, jakie posiadał poprzednio²⁹. Stephen Ruzicka pisze o redukcji władzy Cyrusa w Anatolii i utracie przez niego godności *karanosa*³⁰. Anthony G. Keen

²¹ Xen. *Hell.* I 4.3.

²² Zob. Podrazik 2018, 74–83 (tam również odniesienia do dalszej literatury).

²³ Zob. Olbrycht 2011, 230; Podrazik 2018, 79–80.

²⁴ Plu. *Art.* 2.3.

²⁵ D.S. XIV 19.2.

²⁶ Hammond 1977 [1967], 531.

²⁷ Andrewes 1971, 208–209 wraz z przyp. 9: Cyrus „[...] had no official standing on the west coast”, i nieco dalej: „[...] was not then satrap of Lydia, which must have reverted to Tissaphernes” (208).

²⁸ Lewis 1977, 120–121 wraz z przyp. 91, 137–138 wraz z przyp. 7: „It is certain that Cyrus is in Sardis as of his right [...]” (120), „[...] he [Cyrus – M.P.] did not quite regain all that his father had given him, since Tissaphernes acquired some rights in the Greek cities [...]” (137–138), „That I am holding against Andrewes [...] that Cyrus recovered all his satrapal position at this point does not affect the arguments he uses for the length of Tissaphernes’ control” (138 przyp. 7).

²⁹ Boyce 1982, 209: „[...] with the same powers as before”.

³⁰ Ruzicka 1985, 205–211 wraz z przyp. 6, 7, 13, 17: „Whatever Cyrus’ satrapal position after 404 may have been, there seems to be no reason for Cyrus to have continued as *karanos* after 404 [...]” (205), tudzież: „When

z kolei, odnosząc się do argumentów S. Ruzicki, podaje, że Cyrus prawdopodobnie posiadał godność *karanosa* po 404 r.³¹, zaznaczając, iż Jonia i Karia przeszły pod władzę Tissafernesa³². W innym miejscu ten sam uczony informuje o powrocie Cyrusa, ponownie mianowanego *karanosem*, do Sardes, ale z władzą nad mniejszym terytorium³³.

Jednoznaczne określenie pozycji i prerogatyw Cyrusa w Anatolii za panowania Artakserksesa nie jest łatwe. Wynika to z nielicznych informacji źródłowych, do tego rozproszonych i mało precyzyjnych. Dodatkową trudność sprawia fakt, że są to informacje oddające przeważnie perspektywę grecką, skupioną głównie na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej i satrapii lidyjskiej. Z przekazu Diodora wiadomo, że zanim Cyrus wyruszył na zbrojną wyprawę przeciwko Artakserksesowi wiosną 401 r., wyznaczył zarządców (gr. *ἐπιμεληταί*) Lidii, Wielkiej Frygii, Jonii, Eolii oraz pobliskich terenów³⁴. Wskazuje to na jego administracyjne prerogatywy na tych ziemiach w owym czasie. Uprawnienia takie posiadał, jak można sądzić, również w latach 404/403–402. Wiadomo także, że w skład jego armii w 401 r. wchodziły oddziały pochodzące m.in. z Frygii oraz Lidii³⁵, co wzmacnia przekonanie, że sprawował władzę nad tymi terenami. Do jego ówczesnych wojsk należał również konny oddział z Paflagonii³⁶. Do dyspozycji miał także flotę operującą u zachodnich i południowo-zachodnich wybrzeży Anatolii³⁷. Rozmach, z jakim Cyrus przygotował i przeprowadził wyprawę przeciwko Artakserksesowi³⁸, sugeruje zakres kompetencji szerszy aniżeli tylko satrapy.

Postulowane przez niektórych uczonych pozbawienie Cyrusa jego dotychczasowej pozycji w Anatolii po dojściu Artakserksesa do władzy opiera się na interpretacji wydarzeń towarzyszących obejmowaniu tych rządów³⁹. Chodzi o sprawę oskarżenia Cyrusa o próbę zamachu na życie starszego brata w czasie odprawiania przez tego ostatniego rytuału inicjacji związanego z obejmowaniem godności królewskiej. Najobszerniejszą relację na ten temat przekazuje Plutarch⁴⁰, podając dwie wersje zdarzeń. Zgodnie z pierwszą próba owego zamachu w ogóle nie miała miejsca, będąc jedynie fałszywym oskarżeniem (gr. *διαβολή*) przeciwko Cyrusowi.

Cyrus returned to the west after Artaxerxes' accession and his own disgrace, he was no longer satrap of an enormous satrapy (nor *karanos*), but governed instead a much attenuated satrapy" (209).

³¹ Keen 1998a, 92: „Despite Ruzicka's objections, it seems likely that Cyrus was *karanos* after 404 as he had been before [...]”.

³² Keen 1998a, 93.

³³ Keen 1998b, 104, 109: „Cyrus returns to Sardis [...], reappointed as *karanos* (but over less territory) [...]” (109).

³⁴ D.S. XIV 19.6; zob. także Keen 1998a, 91, 92; Lee 2016, 108.

³⁵ D.S. XIV 22.5.

³⁶ D.S. XIV 22.5.

³⁷ Xen. *An.* I 1.7, I 2.21, I 4.1–5; D.S. XIV 19.5, XIV 21.1–5.

³⁸ Zwięźle o tym, zob. Podrazik 2017, 281–282.

³⁹ Zob. zwłaszcza Ruzicka 1985, 205–209.

⁴⁰ Plu. *Art.* 3.1–5.

Wedle drugiej młodszy syn Dariusza i Parysatis podjął przemyślaną próbę zamachu na życie brata – zakończoną niepowodzeniem. Plutarch nie rozstrzyga, jak rzeczywiście było. Odniesienie do tych wydarzeń pojawia się również u Ksenofonta⁴¹. Z relacji ateńskiego historyka wynika, że Cyrus został oskarżony fałszywie (gr. *διαβάλλειν*), a autorem oskarżenia był Tissafernes. Wzmianka dotycząca omawianej kwestii znajduje się również w wyciągu Focjusza z *Persika* Ktezjasza⁴². Zgodnie z nią młodszy syn Dariusza i Parysatis został oskarżony fałszywie (gr. *διαβάλλειν*), za sprawą Tissafernesesa.

Zarówno Cyrus jak i Tissafernes przebywali w owym czasie na dworze Wielkiego Króla⁴³. Piastując godność *karanosa*, Cyrus był zwierzchnikiem Tissafernesesa w Azji Mniejszej⁴⁴. Niewątpliwie w interesie tego ostatniego leżało pozbycie się stojącego nad nim w hierarchii młodzieńca. Nie bez znaczenia była w tym kontekście zmiana Wielkiego Króla. Jako brat Statejry, żony Artakserksesa, Tissafernes stał się aktualnie osobą bardzo blisko spokrewnioną z monarchą⁴⁵. Musiało mieć to wpływ na wzmocnienie jego pozycji w imperium, jak też na wzrost jego ambicji. Gdyby udało mu się wyeliminować Cyrusa, mógłby zająć jego pozycję w Azji Mniejszej. Nie jest przy tym wykluczone, że w dążeniu tym wtórowała mu Statejra, aktualna królowa achemenidzkiego imperium⁴⁶.

Przekazy źródłowe są zgodne co do tego, że Cyrus został oczyszczony z rzuconego przeciw niemu oskarżenia dzięki Parysatis, a następnie powrócił do Azji Mniejszej⁴⁷. Nie ma w przekazach informacji o pozbawieniu go przez Artakserksesa jego dotychczasowej pozycji w Anatolii. Skoro uznano, że oskarżenie było fałszywe, i został z niego oczyszczony, z jakiego powodu miałby zostać pozbawiony swej dotychczasowej pozycji? Można podejrzewać, że gdyby oskarżenie było prawdziwe i Cyrus rzeczywiście podjął próbę zamachu na życie Artakserksesa, i został na tym przyłapany, zostałby stracony, podobnie jak w późniejszych latach Dariusz, syn tego samego Artakserksesa. Przyłapany na próbie zabicia ojca stanął Dariusz przed sądem, w którym rozstrzygali królewscy sędziowie. Jednomyślnie uznano jego winę, po czym wkrótce odebrano mu życie⁴⁸. Podobny proces mógł dotyczyć Cyrusa. Skierowane przeciw niemu oskarżenie najwidoczniej nie znalazło jednak uzasadnienia, odmiennie

⁴¹ Xen. An. I 1.3.

⁴² Ctes. F. 16 §59.

⁴³ Zob. Podrazik 2018, 152, 160–161.

⁴⁴ Zob. wyżej, przyp. 18, 22.

⁴⁵ Na temat Statejry, w tym pokrewieństwa między nią a Tissafernesem, zob. Podrazik 2017, 285–286; szersze omówienie: Podrazik 2018, 43–46, 81–82, 160–161 (tam również odniesienia do dalszej literatury).

⁴⁶ Podobnie Wysocki 1996, 9–10.

⁴⁷ Zob. niniejszy artykuł wyżej, przyp. 8.

⁴⁸ Zob. Plu. Art. 29.1–7.

aniżeli w przypadku Dariusza, syna Artakserksesa. W rezultacie Cyrus został oczyszczony z zarzutów, i mógł powrócić do Anatolii, utrzymując tam swą dotychczasową pozycję⁴⁹.

Kierując się do Azji Mniejszej w 404/403 r., Cyrus zmierzał tam zatem obdarzony najprawdopodobniej prerogatywami, jakie powierzył mu ojciec w roku 408. Podstawą tego było przedśmiertne postanowienie Dariusza, wspomniane przez Justyna, na mocy którego tron królewski przypadł Arsakesowi, Cyrusowi natomiast jego anatolijskie władztwo, wraz z rozległymi kompetencjami jakie do tej pory tam posiadał. Nad tym, aby młodszy z braci utrzymał swe władztwo i dotychczasowe prerogatywy, przydzielone mu przez ojca, czuwała z pewnością Parysatis, której wpływy na dworze królewskim były znaczące. Zmierzając do Anatolii w roku 404/403, podobnie jak w 408, Cyrus kierował się zatem jako *karanos*, z szerokimi kompetencjami zarówno militarnymi, jak i politycznymi, podporządkowany bezpośrednio Wielkiemu Królowi.

Sprawa miast jońskich

Wyjeżdżając z Azji Mniejszej na dwór ojca, w sierpniu 405 r.⁵⁰, Cyrus nadał Lacedemończykowi Lysandrowi tymczasowe pełnomocnictwo do pobierania trybutu z anatolijskich miast greckich, najpewniej jońskich⁵¹. Przełożyło się to na zwycięstwo odniesione nad Ateńczykami w bitwie przy Aigospotamoi (początek września 405 r.), a następnie na bezwarunkową kapitulację Aten (marzec lub początek kwietnia 404 r.) oraz wkrótce później zdobycie przez Lysandra Samos⁵². Gdy w 404/403 r. młodszy syn Dariusza i Parysatis powrócił do Azji Mniejszej, miasta jońskie (Ιωνικαὶ πόλεις) regionu znajdowały się w rękach Tissafernes, który otrzymał je od Wielkiego Króla⁵³, z pewnością już Artakserksesa⁵⁴. Można z tego wnioskować, że pełnomocnictwo do pobierania trybutu z owych miast, nadane wcześniej (latem 405 r.) przez Cyrusa,

⁴⁹ Ten i dwa powyższe akapity bazują na rozważaniach przedstawionych w Podrazik 2018, 158–161.

⁵⁰ Zob. Podrazik 2018, 149–153; por. Hyland 2018, 99, 114 (pisze o wiośnie 405 r., bez wskazania argumentów).

⁵¹ Zob. Xen. *Hell.* II 1.14; D.S. XIII 104.4; Plu. *Lys.* 9.2; także Lewis 1977, 119 wraz z przyp. 80; Tuplin 1987a, 133–135; Badian 2006; Hyland 2018, 116–117 wraz z przyp. 111, 118; Podrazik 2018, 133–135; por. Rahe 1977, 77 oraz 121; Hamilton 1979, 39–40 wraz z przyp. 59; Cartledge 1987, 89, 190; Kagan 1987, 381–382 wraz z przyp. 16; Keen 1998b, 104.

⁵² Zwięźle o tych wydarzeniach, w szerszym kontekście: Podrazik 2018, 139–148 (tam również odniesienia do źródeł i dalszej literatury).

⁵³ Xen. *An.* I 1.6.

⁵⁴ Odnosnie do przyznania owych miast Tissafernesowi, zob. Andrewes 1971, 208 wraz z przyp. 8 („[...] an appointment made by Artaxerxes immediately after his accession”); Lewis 1977, 120–123; Hornblower 1982, 33–34; Tuplin 1987a, 142–144 („The gift [tzn. miasta jońskie – M.P.] to Tissaphernes must date from Artaxerxes’ accession, despite the fact that in Xenophon *to archaion* normally refers to a situation in the distant past and/or lasting a long time up to the present [...] but doubtless it could be used to mean merely ‘previously’, without implying a great lapse of time [...]” (142 przyp. 20)); Stronk 1990–1991, 125 („[...] were rendered to Tissaphernes on the orders of the new king, Artaxerxes II”); Keen 1998b, 104; Hyland 2018, 124 („Xenophon admits that Artaxerxes had granted Tissaphernes authority over the Ionian cities”).

utracił Lysander. Stało się to pod nieobecność Cyrusa w Azji Mniejszej, przypuszczalnie w czasie, gdy przebywał na królewskim dworze wskutek pomówienia go o próbę zamachu na życie monarchy. Tissafernes tymczasem, jak można sądzić, powrócił do Anatolii i począł przejmować kontrolę nad rzeczonymi miastami.

Ani okoliczności, ani powody, z jakich Artakserkses przekazał rzeczone miasta jońskie Tissafernesowi, nie zostały określone przez przekazy źródłowe⁵⁵. Przekazy nie określają również czasu, w którym Tissafernes powrócił z królewskiego dworu do Azji Mniejszej. Niewątpliwie miało to miejsce po objęciu tronu przez Artakserksesa, a przed ponownym pojawieniem się w Anatolii Cyrusa.

Po powrocie Tissafernes do Azji Mniejszej przysługiwało mu tam najprawdopodobniej to samo stanowisko, jakie zajmował przed wyjazdem na dwór Dariusza w sierpniu 405 r.⁵⁶. Pozostawał więc najpewniej satrapą Lidii⁵⁷, z tą jednak różnicą, że do 404/403 r. nie było w Azji Mniejszej Cyrusa, który jako *karanos* posiadał tam władzę naczelną. Powracając do Anatolii z dworu Artakserksesa, Tissafernes zapewne nie przypuszczał, że wkrótce powróci tam i Cyrus, wciąż dzierżąc godność *karanosa*.

Ksenofont informuje, że po powrocie Cyrusa do Azji Mniejszej miasta jońskie, które Artakserkses przekazał Tissafernesowi, odpadły od tego ostatniego, oddając się pod kontrolę młodszego syna Dariusza i Parysatis. Nie uczynił tego jedynie Milet⁵⁸. Wprawdzie znajdowała się tam frakcja stronników Cyrusa, zamierzających przekazać miasto w jego ręce, część z nich została jednak w porę zabita przez Tissafernes, a część wygnana⁵⁹. Fakt, że w odróżnieniu od innych jońskich miast Milet nie przeszedł wówczas na stronę Cyrusa, pozwala sądzić, że polis ta znajdowała się w owym czasie pod kontrolą Tissafernes.

Przed wyjazdem z Azji Mniejszej na dwór Dariusza (sierpień 405 r.) Tissafernes udzielił wsparcia grupie około tysiąca milezyjskich wygnańców popierających ustrój demokratyczny. Byli to wpływowi mieszkańcy Miletu, którzy opuścili miasto z obawy przed represjami ze

⁵⁵ Zdaniem A.G. Keena: „[...] when Cyrus was reappointed to his western command in 404 [...], Ionia was taken away from him and placed under the separate command of Tissaphernes, no doubt to place a division between Cyrus and his Greek friends” (Keen 1998b, 104). Nie jest to wykluczone, choć należy zaznaczyć, że w relacji Ksenofonta mowa jest nie o Jonii, a o jońskich miastach (*Ιωνικαὶ πόλεις*). Mogło być również tak, że owe miasta przypadły Tissafernesowi na mocy zapisów traktatu zawartego między imperium Achemenidów, reprezentowanym przez Tissafernes, a Spartą w 412/411 r. (zob. Stronk 1990–1991, 125).

⁵⁶ Odnosząc do tej daty, zob. Podrazik 2018, 149–150, 152.

⁵⁷ Co do Tissafernes jako satrapy Lidii w latach 408–404, zob. Keen 1998a, 88–93; Podrazik 2018, 80–83 (tam również odniesienia do dalszej literatury).

⁵⁸ Xen. An. I 1.6.

⁵⁹ Xen. An. I 1.7. Na temat przejścia miast jońskich (z wyjątkiem Miletu) od Tissafernes na stronę Cyrusa, zob. także Andrewes 1971, 208–209, 214–215; Lewis 1977, 121 wraz z przyp. 92, 136–137 wraz z przyp. 7; Hamilton 1979, 108–109; Westlake 1979, 40 przyp. 3; Keen 1998b, 104; Hyland 2018, 124–126.

strony Lysandra i jego stronników przeprowadzających tam latem 405 r. przewrót oligarchiczny. Dzięki Tissafernesowi owi milezyjscy wygnańcy uzyskali wówczas azyl w lidyjskiej twierdzy Blauda⁶⁰. Po jego powrocie do Anatolii najprawdopodobniej wrócili do Miletu, przy jego znaczącym wsparciu. Wiadomo o działaniach zbrojnych podjętych przez Tissafernesa przeciwko temu miastu, nakierowanych na przywrócenie tam wygnańców⁶¹. Kontekst tych działań nie został określony, jest jednak bardzo prawdopodobne, że odnoszą się do przywrócenia przez niego do Miletu tych właśnie milezyjskich wygnańców, którym zapewnił wcześniej azyl w lidyjskiej twierdzy Blauda⁶². W efekcie, przy aktywnym udziale zarówno ich, jak i Tissafernesa, wiodącą pozycję w Milecie utracili stronnicy Lysandra, a zarazem też Cyrusa. Skutkiem tego miasto nie przeszło na stronę młodszego syna Dariusza i Parysatis, gdy ten ponownie pojawił się w Azji Mniejszej, było bowiem wówczas kontrolowane przez Tissafernesa i jego popleczników.

Wspomniano wyżej, że mieszkańców Miletu sprzyjających Cyrusowi i gotowych oddać miasto pod jego kontrolę spotkała śmierć albo wygnanie. Musi się to odnosić do ludzi, którzy wraz z Lysandrem dokonali tam przewrotu oligarchicznego latem 405 r., obejmując nad miastem kontrolę kosztem politycznych oponentów popierających system demokratyczny. Najbardziej wpływowi spośród owych zwolenników ustroju demokratycznego, w liczbie około tysiąca osób, jak zaznaczono wyżej, uszli wówczas z Miletu, znajdując następnie oparcie w Tissafernesie i azyl w lidyjskiej twierdzy Blauda. Należy w związku z analizowanymi wydarzeniami wskazać na istnienie w Milecie dwóch przeciwnych sobie frakcji Milezyjczyków: jednej sprzyjającej Lysandrowi/Cyrusowi, a drugiej – Tissafernesowi. Po powrocie tego ostatniego do Anatolii, a pod nieobecność tam Cyrusa, kontrolę nad Miletem objęła druga z wymienionych frakcji z wygnańcami przebywającymi wcześniej w twierdzy Blauda, wspieranymi teraz militarnie przez Tissafernesa, na czele. W zmienionej sytuacji, jaka zaistniała w Milecie, członków pierwszej z wymienionych frakcji, kontrolujących dotąd miasto, czekały obecnie śmierć lub wygnanie, niewątpliwie za sprawą Tissafernesa i członków drugiej frakcji.

Wiadomo, że pewna grupa Milezyjczyków sprzyjająca Cyrusowi została wygnana z ich rodzimego miasta za sprawą Tissafernesa, a następnie przyłączyła się do młodszego syna Da-

⁶⁰ Odnosnie do tych wydarzeń, zob. D.S. XIII 104.6. O tym, że rzecz dotyczy Tissafernesa, a nie Farnabazosa, zob. Podrazik 2018, 136–138 wraz z przyp. 56 (tam również odniesienia do dalszej literatury); por. Hyland 2018, 117–118 wraz z przyp. 123.

⁶¹ Polyæn. VII 18.2; zob. także Hyland 2018, 125.

⁶² W tej kwestii, zob. Lotze 1964, 28; Andrewes 1971, 213–214 wraz z przyp. 15; także Lewis 1977, 121 wraz z przyp. 92.

riusza i Parysatis⁶³. Nie może być wątpliwości co do tego, że byli to ludzie należący do pierwszej z wymienionych wyżej frakcji rywalizujących wówczas w Milecie, a ich wygnanie było konsekwencją owej rywalizacji. Ich liczebność nie jest znana. Zapewniając im wsparcie, Cyrus podjął działania nakierowane na przywrócenie ich do rodzimej polis⁶⁴. W związku z tym – jak podaje Ksenofont – „[...] zebrał wojsko, przystąpił do oblężenia Miletu od strony lądu i morza i usiłował z powrotem wprowadzić wygnańców do ich miasta”⁶⁵. Czas, w którym armia Cyrusa rozpoczęła obleganie Miletu, nie został przez Ksenofonta określony. Z pewnością podjęto je przed rokiem 401; na początku tego roku było ono w toku⁶⁶.

Uderzenie w Milet było zbieżne z interesami Cyrusa. Było bowiem równoznaczne z uderzeniem w interesy Tissafernesesa, który wraz ze swymi milezyjskimi poplecznikami kontrolował wówczas to miasto. Wyeliminowanie Tissafernesesa stanowiło jeden z głównych celów polityki realizowanej przez Cyrusa po jego powrocie do Azji Mniejszej.

Przekazy źródłowe nie informują, jak przedstawiała się sytuacja w innych oprócz Miletu miastach jońskich przekazanych Tissafernesowi przez Artakserksesa. Nie informują również o okolicznościach, w jakich przeszły one na stronę Cyrusa⁶⁷.

Zgodnie z przekazem Ksenofonta, gdy młodszy syn Dariusza i Parysatis powrócił do Anatolii i podjął tam „[...] kroki wojenne przeciw Tyssafernesowi, wszystkie miasta dobrowolnie wybrały Cyrusa, a nie Tyssafernesa; nie zrobili tego tylko Milezyjczycy”⁶⁸. Przekazuje również, że mieszkańcy miast ufali Cyrusowi, poddając zarówno siebie jak i owe miasta pod jego protekcję⁶⁹. Odmierna sytuacja w przypadku Miletu wynikała z faktu, że jedynie tam Tissafernes był w stanie osadzić i umocnić grupę swoich popleczników, tych, którzy wcześniej uzyskali od niego wsparcie i azyl w lidyjskiej twierdzy Blanda. W pozostałych miastach jońskich wpływy popleczników Lysandra/Cyrusa nadal musiały być silne, co w konsekwencji

⁶³ Xen. An. I 1.6–7; zob. także Andrewes 1971, 215.

⁶⁴ Zob. Xen. An. I 1.7, I 2.2, I 9.9–10.

⁶⁵ Xen. An. I 1.7 (przekład W. Madydy): [...] ὑπολαβὼν τοὺς φεύγοντας συλλέξας στράτευμα ἐπολιόρκει Μίλητον καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ἐπειρᾶτο κατάγειν τοὺς ἐκπεπωκότας. Zob. również Xen. An. I 2.2–3, I 4.2; także Cousin 1905, 69; Andrewes 1971, 208, 214; Debord 1999, 235; Briant 2002, 617; Hyland 2018, 125–126 wraz z przyp. 26.

⁶⁶ Xen. An. I 2.1–2.

⁶⁷ Andrewes 1971, 215 zaznacza: „In other cities there may have been less bitterness in the background, and at its simplest the issue may have presented itself as a choice between Persian masters [tj. Cyrusem a Tissafernesem – M.P], or as a guess which of them was more likely to win”. Co do możliwego stosunku miast jońskich względem Cyrusa lub Tissafernesesa w owym czasie, zob. także Hamilton 1970, 312; Lewis 1977, 137; Hamilton 1979, 39 wraz z przyp. 57, 108–109; Westlake 1979, 40 przyp. 3; Hyland 2018, 124–125.

⁶⁸ Xen. An. I 9.9 (przekład W. Madydy): τοιγαροῦν ἐπεὶ Τισσαφέρνει ἐπολέμησε, πᾶσαι αἱ πόλεις ἐκοῦσαι Κῦρον εἴλοντο ἀντὶ Τισσαφέρνου πλὴν Μιλησίων.

⁶⁹ Zob. Xen. An. I 9.7–8.

przełożyło się na odpadanie owych miast od Tissafernesesa na rzecz Cyrusa, gdy ten ponownie pojawił się w Azji Mniejszej i rozpoczął wojnę z perskim rywalem.

Rok, w którym owe miasta jońskie przeszły od Tissafernesesa na stronę Cyrusa, nie został określony przez przekazy źródłowe. Przypuszczalnie jednak przed rokiem 401 znajdowały się one już pod kontrolą tego drugiego, za wyjątkiem Miletu⁷⁰. Początkiem 401 r. Milet był oblegany przez siły zbrojne młodszego syna Dariusza i Parysatis, co wskazuje, że w mieście tym wciąż utrzymywali się poplecznicy Tissafernesesa.

W kontekście gromadzenia przez Cyrusa armii, krótko przed podjęciem przez niego wyprawy przeciwko Artakserksesowi (wiosna 401 r.), Ksenofont informuje o rozkazach kierowanych przez młodszego syna Dariusza i Parysatis do dowódców załóg (gr. *φρούραρχοι*) rozmieszczonych w miastach. Tok relacji wskazuje, że chodzi o anatolijskie miasta jońskie⁷¹. Wynika z tego, że Cyrus dysponował załogami rozmieszczonymi w anatolijskich miastach jońskich, złożonymi najprawdopodobniej z greckich najemników⁷². Zgodnie z relacją Ksenofonta Cyrus zwrócił się do owych dowódców załóg, „[...] aby zaciągali żołnierzy peloponeskich, najlepszych i możliwie w największej liczbie [...]”⁷³. Można z tego wnioskować, że w skład załóg wchodził m.in. żołnierze peloponescy, głównie, jak można sądzić, Arkadowie i Achajowie⁷⁴ służący w nich jako najemnicy. Wiadomo, że w miastach odpadających od Ateńskiego Związku Morskiego Lysander ustanawiał lojalne sobie władze oligarchiczne, a także załogi⁷⁵. Jak wspomniano wyżej, przekazy źródłowe nie informują o okolicznościach, w jakich anatolijskie miasta jońskie, z wyjątkiem Miletu, przeszły od Tissafernesesa na stronę Cyrusa, gdy ten powrócił do Azji Mniejszej. Jeśli przyjąć, że w rzeczonych miastach jońskich znajdowały się wówczas załogi sprzyjające Lysandrowi/Cyrusowi, rola ich oraz ich dowódców w przechodzeniu owych miast na stronę młodszego syna Dariusza i Parysatis musiała być znacząca⁷⁶.

Objęcie przez Cyrusa kontroli nad jońskimi miastami Azji Mniejszej, z wyłączeniem Miletu, umożliwiło mu pozyskiwanie z nich trybutu. Był on następnie regularnie przez niego kie-

⁷⁰ Zob. Hyland 2018, 124–126.

⁷¹ Xen. *An.* I 1.6.

⁷² Zob. Xen. *An.* I 1.6, I 2.1, I 2.3; także Roy 1967, 296–298, 309; Herman 1987, 99–100; Tuplin 1987b, 220; Flower 2012, 45.

⁷³ Xen. *An.* I 1.6 (przekład W. Madydy): *λαμβάνειν ἄνδρας Πελοποννησίουσ ὅτι πλείστοσ καὶ βελτίστοσ.*

⁷⁴ Zob. Lee 2007, 61.

⁷⁵ Zob. Nep. *Lys.* 1.4–5; Plu. *Lys.* 13.3–14.3, 15.5; Hamilton 1970, 297–298; Andrewes 1971, 209–211; Rahe 1977, 106–109, 166–169; Hamilton 1979, 42–44; Cartledge 1987, 81, 90–94, 190, 191; Wylie 1997, 79–81; Keen 1998b, 104; Podrazik 2018, 146–147.

⁷⁶ Nie należałoby przy tym wykluczać, że Cyrus mógł przekonać załogi oraz ich dowódców do przejścia na swoją stronę także argumentami o charakterze finansowym.

rowany do Artakserksesa⁷⁷. Wiadomo też, że Cyrus zwracał się do niego i nalegał, „[...] jako jego brat, aby raczej jemu oddano te miasta zamiast pozostawiać je pod władzą Tyssafernesa. A popierała go w tym matka”⁷⁸. Chodziło tym samym o pozbawienie Tissafernesa praw do owych miast, przyznanych mu wcześniej przez Artakserksesa. Pomimo faktu, że po powrocie Cyrusa do Anatolii przeszły one pod jego kontrolę (oprócz Miletu), z formalnego punktu widzenia nadal prawa do nich posiadał Tissafernes. Cyrus, apelując do monarchy o przyznanie ich raczej jemu aniżeli Tissafernesowi, dążył do zniwelowania tego stanu rzeczy przez formalne przekazanie ich jemu kosztem tego ostatniego. Przekazując Artakserksesowi pozyskiwany z nich trybut, demonstrował równocześnie, że objąwszy te miasta w posiadanie, trybut ten będzie trafiał do królewskiego skarbcza. Tym sposobem okazywał również swą lojalność wobec monarchy.

Nie wiadomo, czy Artakserkses podjął jakąkolwiek decyzję w poruszanej sprawie. Wiadomo jedynie, że nie był zmartwiony konfrontacją między Cyrusem a Tissafernesem⁷⁹. Skłania to do wniosku, iż póki co pozostawił tę sprawę nierozstrzygniętą, zezwalając zarazem na utrzymywanie się stanu wojny między nimi. Od strony formalnej więc prawa do administrowania miastami jońskimi Anatolii posiadał Tissafernes, faktycznie jednak znajdowały się one pod kontrolą Cyrusa, za wyjątkiem Miletu.

Zakończenie

Otwarty konflikt między Cyrusem a Tissafernesem po powrocie tego pierwszego do Azji Mniejszej nie ulega wątpliwości. Ksenofont kilkakrotnie wspomina o stanie wojny między nimi w owym czasie⁸⁰. Od momentu ich wspólnego wyjazdu z Anatolii na dwór Dariusza, w sierpniu 405 r., relacje między nimi zmieniły się diametralnie⁸¹. Po oczyszczeniu Cyrusa z rzuconego przeciw niemu pomówienia o próbę zamachu na życie Artakserksesa, i powrocie do Azji Mniejszej w 404/403 r., konfrontacja z Tissafernesem była nieunikniona. W końcu to on był inicjatorem rzuconego pomówienia⁸². Wedle Ksenofonta Cyrus zawsze starał się

⁷⁷ Xen. An. I 1.8; zob. także Lewis 1977, 122 wraz z przy. 98; Tuplin 1987a, 142, 144–145; Stronk 1990–1991, 126; Briant 2002, 616; Lee 2016, 107; Hyland 2018, 125.

⁷⁸ Xen. An. I 1.8 (przekład W. Madydy, ze zmianami autora niniejszego artykułu): *πρὸς δὲ βασιλέα πέμπων ἡζίου ἀδελφὸς ὄν αὐτοῦ δοθῆναι οἱ ταύτας τὰς πόλεις μᾶλλον ἢ Τισσαφέρην ἄρχειν αὐτῶν, καὶ ἡ μήτηρ συνέπραττεν αὐτῷ ταῦτα*. Zob. także Andrewes 1971, 208; Tuplin 1987a, 142–144.

⁷⁹ Xen. An. I 1.8; zob. także Cousin 1905, 69–70; Andrewes 1971, 208; Stronk 1990–1991, 125–126 wraz z przyp. 64; Lendle 1995, 10; Braun 2004, 111; Tuplin 2004, 156; Tuplin 2007, 10; por. Hyland 2018, 125 wraz z przyp. 19.

⁸⁰ Zob. Xen. An. I 1.8, I 1.11, I 4.2, I 9.9; również Plu. Art. 4.2.

⁸¹ Zob. Podrazik 2018, 152, 158–161.

⁸² Zob. niniejszy artykuł wyżej, przyp. 3–4.

z nadwyżką odwzajemniać wyświadczone mu przez innych dobrodziejstwa, jak również doznane krzywdy. Ilekroć bowiem – pisze ateński historyk – „[...] ktoś wyświadczył mu jakieś dobrodziejstwo lub wyrządził jakąś krzywdę, jawnie usiłował go prześcignąć. Niektórzy przytaczali też jego modlitwę o tak długie życie, aby mógł odpłacić z nawiązką zarówno swoim dobrodziejcom, jak i złoczyńcom”⁸³. W świetle tego przekazu tym bardziej nie może dziwić, że Cyrus dążył do wyeliminowania Tissafernes, podobnie jak ten wcześniej zamierzał wyeliminować jego, pomawiając go o próbę królobójstwa. Wojna, jaką toczyli ze sobą po powrocie do Anatolii, niewątpliwie była podszyta ostrą, osobistą wrogością, jaka się między nimi wytworzyła. Zwycięsko wyszedł z tych zmagania Cyrus, jako *karanos* posiadający silniejszą pozycję zarówno militarną jak i polityczną. Tissafernes tymczasem opuścił Azję Mniejszą, odjeżdżając na dwór Artakserksesa⁸⁴.

Bibliografia:

Przekłady źródeł:

Ksenofont, *Wyprawa Cyrusa*, z języka greckiego przełożył, przedmową i przypisami opatrzył W. Madyda, Warszawa 2003 [pierwsze wydanie: 1955].

Literatura przedmiotu:

Andrewes A., 1971: *Two Notes on Lysander*, „Phoenix” 25.3, 206–226.

Badian E., 2006: *Lysander*, [w:] *Encyclopædia Iranica* (www.iranicaonline.org) [dostęp: 20.07.2019].

Balcer J.M., 1993: *The Ancient Persian Satrapies and Satraps in Western Anatolia*, „Archäologische Mitteilungen aus Iran” 26, 81–90.

Boyce M., 1982: *A History of Zoroastrianism, I: Under the Achaemenians*, Leiden–Köln.

Braun T., 2004: *Xenophon's Dangerous Liaisons*, [w:] *The Long March: Xenophon and the Ten Thousand*, red. R. Lane Fox, New Haven–London, 97–130.

Briant P., 2002: *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, przeł. P.T. Daniels, Winona Lake, Ind. [wydanie oryginalne: 1996].

Cartledge P., 1987: *Agesilaos and the Crisis of Sparta*, Baltimore.

⁸³ Xen. An. I 9.11 (przekład W. Madydy): *φανερὸς δ' ἦν καὶ εἴ τις τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν ποιήσειεν αὐτόν, νικᾶν πειρώμενος· καὶ εὐχὴν δέ τινες αὐτοῦ ἐξέφερον ὡς εὐχοίτο τοσοῦτον χρόνον ζῆν ἔστε νικῶν καὶ τοὺς εὖ καὶ τοὺς κακῶς ποιοῦντας ἀλεξόμενος.*

⁸⁴ Xen. An. I 2.4; zob. również Plu. Art. 6.4.

- Cousin G., 1905: *Kyros le Jeune en Asie Mineure (Printemps 408–Juillet 401 avant Jésus-Christ)*, Paris–Nancy.
- Debord P., 1999: *L'Asie Mineure au IVe siècle (412–323 a.C.). Pouvoirs et jeux politiques*, Bordeaux.
- Flower M.A., 2012: *Xenophon's Anabasis, or The Expedition of Cyrus*, Oxford.
- Hamilton Ch.D., 1970: *Spartan Politics and Policy, 405–401 B.C.*, „AJPh” 91.3, 294–314.
- Hamilton Ch.D., 1979: *Sparta's Bitter Victories: Politics and Diplomacy in the Corinthian War*, Ithaca–London.
- Hammond N.G.L., 1977: *Dzieje Grecji*, przeł. A. Świderkówna, Warszawa [wydanie oryginalne (II): 1967].
- Herman G., 1987: *Ritualised Friendship and the Greek City*, Cambridge.
- Hirsch S.W., 1985: *The Friendship of the Barbarians. Xenophon and the Persian Empire*, Hanover–London.
- Hornblower S., 1982: *Mausolus*, Oxford.
- Hyland J.O., 2008: *Pharnabazos, Cyrus' Rebellion, and the Spartan War of 399*, „Arta” 2008.003, 1–27.
- Hyland J.O., 2018: *Persian Interventions: The Achaemenid Empire, Athens, and Sparta, 450–386 BCE*, Baltimore.
- Kagan D., 1987: *The Fall of the Athenian Empire*, Ithaca–London.
- Keen A.G., 1998a: *Persian Karanoi and Their Relationship to the Satrapal System*, [w:] *Ancient History in a Modern University, I: The Ancient Near East, Greece, and Rome*, red. T. W. Hillard *et al.*, Michigan–Cambridge, U.K., 88–95.
- Keen A.G., 1998b: *Persian Policy in the Aegean, 412–386 B.C.*, „JAC” 13, 93–110.
- Krentz P., 1993: *Commentary*, [w:] Xenophon, *Hellenika I–II.3.10*, red., tłum. i kom. P. Krentz, Warminster, 86–192 [pierwsze wydanie: 1989].
- Kuhrt A., 2007a: *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period, I*, London–New York.
- Kuhrt A., 2007b: *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period, II*, London–New York.
- Lee J.W.I., 2007: *A Greek Army on the March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*, Cambridge.
- Lee J.W.I., 2016: *Cyrus the Younger and Artaxerxes II, 401 BC. An Achaemenid Civil War Reconsidered*, [w:] *Revolt and Resistance in the Ancient Classical World and the Near East: In the Crucible of Empire*, red. J.J. Collins, J.G. Manning, Leiden–Boston, 103–121.

- Lendle O., 1995: *Kommentar zur Xenophons Anabasis (Bücher 1–7)*, Darmstadt.
- Lewis D.M., 1977: *Sparta and Persia: Lectures Delivered at the University of Cincinnati, Autumn 1976 in Memory of Donald W. Bradeen*, Leiden.
- Lotze D., 1964: *Lysander und der Peloponnesische Krieg*, Berlin.
- Olbrycht M.J., 2010: *Iran starożytny*, [w:] *Historia Iranu*, red. A. Krasnowolska, Wrocław, 25–285.
- Olbrycht M.J., 2011: *Tytulatura pierwszych Arsakidów i jej polityczno-religijne konotacje*, [w:] *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, red. L. Mrozewicz, K. Balbuza, Poznań, 229–241.
- Olmstead A.T., 1948: *History of the Persian Empire*, Chicago–London.
- Podrazik M., 2015: *Cyrus the Younger, Greek Envoys, and the So-called Treaty of Boiotios (409–408 BC)*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 6, 78–93.
- Podrazik M., 2017: *Rebellions against the Great King in the Achaemenid Empire: Some Remarks*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 8, 277–291.
- Podrazik M., 2018: *Cyrus Młodszy i Hellenowie. Irańsko-greckie relacje polityczno-militarne w latach 408–404 przed Chr.*, Oświęcim.
- Proc B., 2019: *Komentarz*, [w:] *Plutarch z Cheronei, Żywot Artakserksesa, Wstęp – Tekst grecki – Przekład – Komentarz B. Proc*, Lublin, 91–532.
- Rahe P.A., 1977: *Lysander and the Spartan Settlement, 407–403 B.C.*, Yale University, Ph.D.
- Roy J., 1967: *The Mercenaries of Cyrus*, „Historia” 16.3, 287–323.
- Ruzicka S., 1985: *Cyrus and Tissaphernes, 407–401 B.C.*, „CJ” 80 (3), 204–211.
- Schmitt R., 1993: *Cyrus vi. Cyrus the Younger*, [w:] *Encyclopædia Iranica* (www.iranicaonline.org) [dostęp: 20.07.2019].
- Stronk J.P., 1990–1991: *Sparta and Persia: 412–386, An Outline*, „Talanta: Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society” 22–23, 117–136.
- Tuplin Ch., 1987a: *The Treaty of Boiotios*, [w:] *Achaemenid History, II: The Greek Sources: proceedings of the Groningen 1984 Achaemenid History Workshop*, red. H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt, Leiden, 133–153.
- Tuplin Ch., 1987b: *Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire*, „Archäologische Mitteilungen aus Iran” 20, 167–245.
- Tuplin Ch., 2004: *The Persian Empire*, [w:] *The Long March: Xenophon and the Ten Thousand*, red. R. Lane Fox, New Haven–London, 154–183.
- Tuplin Ch., 2007: *A Foreigner’s Perspective: Xenophon in Anatolia*, [w:] *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Century B.C.): Papers*

MICHAŁ PODRAZIK

presented at the International Workshop, Istanbul 20–21 May 2005, red. I. Delemen, Istanbul, 7–32.

Westlake H.D., 1979: *Ionians in the Ionian War*, „CQ”, n.s. 29.1, 9–44.

Wylie G., 1997: *Lysander and the Devil*, „AC” 66, 75–88.

Wysocki R., 1996: *Rola Tissafernesa w ujawnieniu próby zamachu na Artakserksesa II w 404 r. p.n.e.*, „Meander” 51.1–2, 3–12.

*Michał Podrazik
Uniwersytet Rzeszowski
michal.podrazik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1433-6464*